

נוביני קרקובסקיה Nowiny Krakowskie

ארגון יוצאי קרקוב בישראל
Związek Krakowian w Izraelu
Association of Cracowians in Israel

כתיבה, עריכה והבאה לדפוס: לילי הבר
רח' הנוריות 31, הרצליה, 4672630
cracowassociation@gmail.com
טלפון: 09-9579540, פקס: 054-4436366
www.cracow.org.il

www.facebook.com/groups/cracowassociation

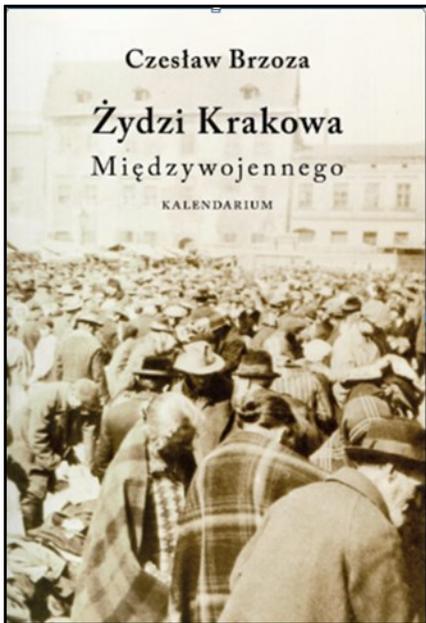
בנק מזרחי-טפחות סניף 669 חשבון 143564

גליון 203 ינואר 2024 טבת-שבט תשפ"ד

בטאון ארגון יוצאי קרקוב בישראל

ספר על יהודי קרקוב בין מלחמות העולם

הספר Żydzi Krakowa międzywojennego. Kalendarium (יהודי קרקוב בין המלחמות), שנכתב על ידי פרופ' צ'סלב בז'וזה Czesław Brzoza, עוסק בהיבטים שונים של בחייהם של יהודים תושבי קרקוב בתקופה שבין המלחמות. פרופ' בז'וזה, היסטוריון באוניברסיטה היגלונית שמתמחה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, מבקש בספרו לתרום להבנת/אי-הבנה של הבעיות עמן התמודדו האוכלוסיות הפולנית והיהודית באותה תקופה.

בעבודתו מרחיב פרופ' בז'וזה שלמרות שפולנים ויהודים חיו באותם מחוזות, באותם רחובות ולעיתים קרובות מאוד אפילו באותם בתים, המגעים ביניהם לא היו תכופים במיוחד והוגבלו בדרך כלל לתחום החינוכי והכלכלי. היהודים ביקרו רק לעיתים רחוקות מאוד בבתי פולנים. מקריאת ספרות וספרי זכרונות ביקור של פולנים בבתי יהודים היה נדיר מאד.

יהודים רבים, בעיקר מהחוגים האורתודוקסים העניים יותר, לא ידעו את השפה הפולנית או שליטתם בה הייתה דלה מאד, ומספר הפולנים שידעו יידיש היה זניח. כתוצאה מכך, הבדלי דת, מנהגים ושפה גרמו לכך ששתי הקהילות חיו לא כל כך יחד, אלא זו לצד זו.

קוראים יקרים,

שנת 2024 החלה ואנו מבקשים לשלם את דמי החבר השנתיים בסך 200 ש"ח;

המשך הפעילות השוטפת של הארגון תלוי בתשלום דמי חבר ובתרומות שלכם.

דמי חבר ותרומות נא להפקיד בחשבון החדש של ארגון יוצאי קרקוב בישראל בבנק מזרחי-טפחות (בנק 20) סניף 669 חשבון 143564 או לשלוח המחאה לפקודת הארגון לרחוב הנוריות 31, הרצליה 4672630.

81 שנים להיסול הגטו

בחודש מרס השנה ימלאו 81 שנים להיסול הגטו בפודגוז'ה, היסול שהתקיים בתאריכים 13-14 במרס 1943 ובמהלכו רבים מיושבי הגטו נרצחו ואחרים נשלחו למחנות ריכוז.

למעלה מ-3 עשורים מתקיים בקרקוב, מידי שנה, מצעד זיכרון לציון האירוע הנורא, ובו משתתפים מאות אנשים מפולין ומרחבי העולם. המצעד מתקיים בצהרי יום א' הסמוך ביותר לתאריכים שבהם חוסל הגטו.

השנה יתקיים המצעד ביום ראשון ה-17 במרס, ויתחיל בשעה 12:00 לפי שעות פולין בכיכר גיבורי הגטו בפודגוז'ה.

משם יצעדו המשתתפים לכיוון מחנה הריכוז פלשוב, שאליו גורשו בעת החיסול כ-8,000 מיושבי הגטו. בדרך יעברו המשתתפים ליד שרידי חומות הגטו ברחוב לבובסקה ולרגלי שלט ההנצחה במקום יונחו פרחים, יודלקו נרות זיכרון, ויאמרו תפילות.

שיירת המשתתפים תעשה את דרכה עד לאנדרטה שבפלשוב, ובדרך תעבור ליד שרידי בתי העלמין היהודיים שעליהם נבנה, במצוות הצורך הגרמני, מחנה הריכוז. לרגלי האנדרטה יונחו פרחים, יודלקו נרות זיכרון ותאמרנה תפילות.

המצעד נערך בחסות ראש העיר של קרקוב, הקהילה היהודית בעיר, הפסטיבל היהודי וארגון יוצאי קרקוב בישראל. המעוניינים להשתתף מתבקשים ליצור קשר עם המערכת.

בצער רב אנו נפרדים

מחברתנו

פלה צלנר ז"ל

משתתפים באבל המשפחה

מזיכרונותיו של יוסף באו על מהנה הריכוז פלשוב

כשהתפזרו השמועות שהקרונות מחכים בתחנה ומסגרים סוגרים את אשניהם - ניסו אנשים צעירים, שזיקנה קפצה עליהם בטרם זמנה, להשחיר את שערות השיבה שלהם בפיח של פקק שרוף ולהסמיק את לחייהם החיוורות והשקועות בצבע אדום של אריזת ציקוריה, כדי להציל את הנפש בזמן ה"סלקציה". המטרה קידשה את האמצעים. בעלי מזומנים שיחדו את המשרתים והפקידים שעבדו אצל הגרמנים והטמינו בחשאי דברי-ערך במקומות סתר בגופם. חרושת הידיעות ושוק הפרוטקציה פעלו במלוא הקיטור. בני משפחות מעטים היו נפרדים זה מזה ללא ההתרגשות המתאימה לרגע הגורלי - מפני שבלוטות הדמעות בעיניהם יבשו מזמן. סימן שאלה התפתל כנחש ארסי ענק בין האנשים המאולפים לייסורים.

הנה השער הראשי דרכו עברו אלפי אנשים, שלושה-שלושה בשורה, לפי הקצב החדגוני של הקאפו הצרוד: "לינקס! לינקס! לינקס!" בליווי השעטה המהדהדת של נעלי העץ. המחוסם התרומם מעל ראשיהם המגולחים של אנשים חפים מפשע, שאשמתם היחידה הייתה מסומנת בכרטסת הזיהוי שלהם בסימן הקלון: "יודה". בימים ההם נולד פתגם ממזרי אקטואלי מאוד: "הכניסה דרך השער הראשי - היציאה דרך הארובה".

משני צידי השער, משמאלו ומימינו, מתרוממת לגובה של שלושה מטר הגדר המחושמלת, שאורכה ארבעה קילומטר. הגדר המקיפה את המחנה סביב-סביב, מורכבת משני קווי חומה דוקרנית. בין חוטי התיל הדוקרני של החומה הפנימית, היו מתוחים, על מבדדי חרסינה, חוטים של מתח גבוה. לכל אורכו של קיר המוות, מבחוץ, ברוחב של חמישה מטר השתטח סבך חוטי תיל המתוחים על בולי-עץ, המזדקרים מהאדמה לגובה של מטר. מעל לכותל המזוויין הזה ניצבים 13 מגדלי תצפית. כל מגדל מצוייד במקלע, בטלפון ובזרקור המסתובב על גגו. על המגדלים שמרו, יומם ולילה אנשי ס.ס. ובין שני קווי החומה התרוצצו כלבים המאומנים לטרוף אנשים לבושים בבגדי פסים.

עברנו את השער. היום לא ספר אותנו ה.ס.ס. מן המאיים ברובה מכודן. איש לא חיפש בכיסינו לחם או סוכר, והקאפו שלנו לא הודיע בשאגה בהמית: "צוויי אונד צו אנציג הפט לינגה פון באולייטונג!!!" (עשרים ושניים אסירים של הנהלת הבנייה). תחת נעלינו מרשרשות אבנים קטנות. התבוננו נא באבנים האלה וכשתרימו אבן כזאת תרגישו בידכם חתיכת שיש, ואם תסובבו אותה בין אצבעותיכם תראו שאין זו אבן רגילה - אותיות עבריות חרוטות בה... כל הכבישים במחנה ס ל ו ל י ס מ מ צ ב ו ת מנופצות. קבוצה מיוחדת של אסירים קיצצה את המצבות המפוארות לזיפזיף וחצץ וקבוצה שנייה תקעה אותן לתוך אדמת בית הקברות בפטישים ובמכש יד.

יוסף באו נולד בקרקוב בשנת 1920 ובשנת 1938 התחיל ללמוד אמנות פלסטית באוניברסיטת קרקוב. מלחמת העולם השנייה קטעה את לימודיו. תחילה נכלא בגטו קרקוב ולאחר חיסול הגטו הועבר למחנה הריכוז פלשוב ומשם למחנה של אוסקר שינדלר בברניליץ, צ'כיה.

על מחנה פלשוב הוא כותב בזיכרונותיו: "לחיסול יהודי קרקוב בחרו הנאצים במקום סמלי ביותר- בית הקברות היהודי החדש בפרברי העיר, בפלשוב. מעל הצריפים הראשונים, שהוקמו בחיפזון על הקברות הטריים, הורכב שלט הסוואה: "מחנה עבודה". אבל כשיהודים מכל הגטאות בסביבה נפלו במלכודת של ה-ס.ס., הוסר הלוח מעל השלט אמיתי: קונצנטראציונס-לאגר. היום אין מחנה זה קיים עוד. את הצריפים ארזו וסחבו הגרמנים עימם בנסיגתם המבוהלת מקרקוב, ואת גוויותיהם של עשרות אלפי החללים הספיקו לשרוף לפני בריחתם וה"קונצנטראציונס-לאגר" האכזרי נמחק מעל פני האדמה. הוא נשאר חרוט רק בזיכרונם של קורבנותיו. אנחנו "יוצאיי" פלשוב, לא נשכח אותו. כדי להציל מפני השכחה את המפלצת ההולכת ונעלמת יחד איתנו, אני מנסה לתת על זיכרונותיי גידים ולקרוא עליהם עור, לשחזר את דגם הגהינום ששמו "פלשוב".

אנחנו עומדים לפני השער הראשי, הסגור במחסום. מצד ימין - מסילת-הרכבת ושני צריפי התחנה. מכאן יצאו "טרנספורטים" לכבשני אושוויץ, לבתי-החרושת במחנות הריכוז האחרים, או למפעלים המייצרים חלפים למנגנון הכיבוש אשר הבטיח להעניק לגרמניה שלטון על כל העולם. כאשר ה"קאפו" של המסגרייה קיבל פקודה להכין סורגי תיל-דוקרני לפתחי קרונות המשא שעמדו בתחנה הזאת, ידענו שמתקרבת "אקציה". מערבולת שמועות מטורפות התחוללה בין הצריפים... אל הפחד הרגיל, היום-יומי, הצטרפה חרדה נוספת, מפני ייסורים חדשים. היה ברור לכל שהעברה אל מקום בלתי מוכר עלולה רק להכפיל את הרעה ה"ביתית". לא היו שעונים במחנה, ולא היה לוח שנה. הזמן זחל לאט, בתאריכים בלתי מוגדרים ובכיוונים בלתי ידועים, יצאו מכאן רכבות המשא טעונות בני-אדם... ואיש לא ציפה לסימני-חיים מן היורדים... גדרות התיל היו בלתי חדירים לאמצעי.

דגם מהנה פלשוב שהוכן על ידי יוסף באו. נתרם למוזיאון "יד ושם"

מזיכרונותיו של יוסף באו על מחנה הריכוז פלשוב (המשך)

עשרים: אפס", "חמש-עשרה: אפס", "שלושים: אפס".
ה"אפס" היה תמיד בצד שלנו. אפשר היה לרצוח את
הקומנדר, אבל אז התוצאה עלולה הייתה להיות: "אחד:
עשרים וארבעה אלף".

בצריף "הקומנדנטור" הייתה גם הנהלת הבניה ובה
עבדו מהנדסים-יהודים, לפי הוראות מטורפות וקצרות
מועד של ה"קומנדר". הם ביצעו עבודות שאף מהנדס
שפוי לא היה מסוגל לבצען. קבוצות בוני הצריפים -
"ברקן-באו" - עבדו, לפעמים, בלי הפסקה יום ולילה,
בריצה קדחתנית, לפי נורמות כפולות ומכופלות, כדי
לגמור את" ההזמנה הבערת" בתאריך המצווה.

האחראי על ביצוע כל שיגעונותיו של" הקומנדר" היה
המהנדס גרינברג, היה נענש על כל שגיאה ועל כל איחור.
ללא מילה קיבל מלקות שמסוגלות היו למוטט אלף אגרוף
במשקל כבד. אחרי העינויים הנוראיים, לא היה המהנדס
גרינברג דומה לייצור אנושי - ולמרות הכל, היה מוכרח
להמשיך בעבודתו, ללא עזרה ראשונה וללא טיפול רפואי.

עבדתי תקופה מסויימת ב"באו-לייטונג" כמשרטט
והתמחותי הייתה ציור מפת המחנה. רק נס הציל אותי
מכדורי אקדחו של גאט. הספיקה רק שמיעת קולו של
גאט, אפילו דרך הקיר, אפילו מרחוק, כדי לרוקן את
פרצופי עד לטיפת הדם האחרונה. כאשר הופיע גאט
בסביבה, או כאשר מישהו רק אמר שגאט עלול להופיע,
החורתי חיזורון מקיף, שפתיי קפאו לשני רגבי קרח.

במקום עומדים היום גם חורבותיו של בניין מפואר,
בנוי בסגנון מזרחי, ששימש לפני המלחמה כאולם
הלוויות. הגרמנים הפכו את המבנה הזה לאורוות סוסים.
במשך הזמן, כשמספר הסוסים המוחרמים מהיהודים
עלה למאה, העבירו את האורוות למחנה מיוחד ואת בית
הלוויות פוצצו בחומר נפץ.

לא הרחק עומד בניין חד-קומתי של קסרקטין, בנוי
בצורת מלבן. מסביב לחצר הרחבה עומדים הצריפים בהם
היו חדרים לחיילים אוקראינים, מטבח, חדר-אוכל,
קנטינה, בתי-מלאכה של חייטים וסנדלרים
יהודים ומחסני נשק. בניית הקסרקטין הייתה
קשה מאוד. היה חורף, נשבו רוחות חזקות
וקרות, ירד שלג מעורב בגשם, ואת הבניין בנו
במורד הרחוב באדמה רטובה ובוצית. עשרות
אנשים נפלו קורבן במפעל זה, שבו עבדו יומם
ולילה, שבתות וחגים. אסירים שהיו שייכים
למקומות עבודה אחרים סחבו, אחרי מסדר
הבוקר ולפני מסדר הערב, קרשים, צינורות,
אבנים ולבנים [...].

מצד שמאל, לרגלי ההר, השתרעה המחצבה
שבה נשים סחבו אבנים מהסלע המפורר
בקרוניות. על כל קרונית הועמסו שתי טונות
אבנים ושלוש קרוניות "היוו" רכבת שהייתה
רתומה ל-70 נשים, בשתי שורות. נשים רזות,
חיורות ורעבות, לבושות בסחבות
ובסמרטוטים, מלאו את מקומו של הקטר.
העבודה נמשכה 12 שעות, משש בערב עד שש
בבוקר, מבלי לשים לב לחשכת הלילה לקור,
לבוץ, לגשם השוטף או לשלג ולקרח. במשמרת
אחת עשו הנשים 15 סיבובים.

כעת אנחנו עוברים בין שני מבנים חשובים. משמאל
נמצא בית דו-קומתי שנבנה לפני המלחמה, ובו לשכת
הקצין התורן, מרכזיית הטלפונים וחדר רדיו המחובר
לרשת רמקולים בכל המחנה. בזמן ה"אקציות" שידרו
מכאן מוסיקה עליזה ומנגינות. מצידו השני של הכביש
עומד צריף מפקדת המחנה ה"קומנדנטור". פה היה
משרדו של ה"קומנדר" אמון גאט. מפלצת שמנה ונוראה,
שמשקלה יותר מאה וחמישים קילו ואשר הזדקרה לגובה
של יותר משני מטר. שמה הלך לפניו וגרם לצמרמורת
מוות, חיזורון המוני ונקישת שיניים כללית. הוא ניהל את
המחנה באכזריות, שמוח אנושי מצוי אינו מסוגל לקלוט.
בעינויים הוא שלח את קורבנותיו לעולם הבא. על כל
עבירה קלת-ערך, סטר על פני העבריין מכה אחרי מכה
והתבונן בסיפוק סדיסטי כיצד הלחי של צלם האלוהים
מתנפחת, מכחילה, כיצד השיניים נושרות והעין ניגרת.
אדם שהולקה, חייב היה לספור, בקול רם, כל מכת שוט,
ואם טעה הוכרח להתחיל את הספירה מחדש. בשעת
"חקירה" במשרדו שיטה את כלבו ב"נאשם" התלוי
ברגליו, על וו מיוחד בתקרה.

במקרה של בריחה מן המחנה העמיד בשורה את
קבוצתו של הבורח, נתן פקודה לספור עד עשר וכל עשירי
הרג בעצמו. בשעת מסדר הבוקר, בנוכחותם של כל
האסירים, הוא ירה ביהודי שלפי טעמו היה גבוה מדך,
והשתין על הגוסס. אחר-כך צעק אל חברו של
ההרוג: "מה? מה לא מוצא חן בעינייך?! - ! וירה גם בו
והשתין גם עליו. פעם נמצא אדם רעב אשר גנב תפוח
אדמה מן המחסן, לפי פקודתו נתלה "השווד" ליד שער
מחנה המגורים, תפוח אדמה תקוע בין שיניו ושלט קשור
לצווארו: "אני גנב תפוחי אדמה". פעם תפס בחור חולה
שלשול, שלא יכול היה להתאפק, ציווה עליו לאכול את כל
ששלש, ולאחר שאכל, הרג אותו.

מדי בוקר, אחרי ארוחה שכללה בשר בלתי מבושל
מעורב בדם טרי, טייל ה"קומנדר" בין הצריפים ועימו
שני כלבי בולדוג מאולפים לשסע אנשים לפי פקודתו.
אחרי ביקורו עברו מפה לאוזן תוצאות הקציר:

אסירות במחנה הריכוז פלשוב

בקשה לקריאת רחוב על שמה של האדריכלית דיאנה רייטר

כאדריכלית. יחד עם רלה שמידלר ואירנה ברטיג, היא הייתה אחת הנשים הראשונות שעבדו כאדריכלות בקרקוב.

בשנת 1936 הצטרפה דיאנה רייטר לאיגוד המהנדסים היהודי החדש שהוקם, שמטרתו העיקרית הייתה מאבק על הזכות לעבוד עבור מהנדסים יהודים, ייעוץ קריירה, הכשרה מקצועית, הוצאת כתבי עת וספרים מיוחדים וארגון תערוכות. היא הייתה אחת הנשים הבודדות מבין 195 חברי האגודה (נכון לשנת 1938).

ב-1942 גורשה דיאנה רייטר לגטו ולאחר חיסול הגטו במרס 1943, היא גורשה למחנה העבודה הנאצי הגרמני בקרקוב-פלשוב שם נרצחה. על נסיבות הרצחה העיד יוסף באו: "במחנה הוכרחו האסירים לבנות קסרקטין. הבנייה הייתה קשה מאוד. היה חורף, נשבו רוחות חזקות וקרורות, ירד שלג מעורב בגשם, ואת הבניין בנו במורד הרחוב, באדמה רטובה ובוצית. עשרות אנשים נפלו קורבן במפעל הזה שבו עבדו יומם ולילה, שבתות וחגים. והנה, כאשר עמד כבר חלק של המבנה - התנגשה בו קרונית מלאה לבנים, והפילה את אחד העמודים... וכל הבניין נפל כבית-קלפים. ה-ס.ס. מן הויר, שהיה ממונה על הבנייה, האשים בכישלון את המהנדסת דיאנה רייטר והתחיל להכותה. היא הייתה אישה קטנה ורזה, ואחרי המכות הראשונות התעלפה, אך ה-ס.ס. מן המשיך להכותה. בתשוקה חייתית היכה את הגוף המתפורר. שמעתי רק את שריקת השוט וראיתי את הפרצוף האדום, מכוסה ברוק ובזיעה, מתכופף ומתרומם, בהתלהבות סדיסטית. לבסוף, ירה ה-ס.ס. מן הויר עוד צרור כדורים לתוך פקעת העצמות, הסמרטוטים והדם כאילו רצה להבטיח שהמהנדסת לא תקום עוד."

לוועדה התרבות והגנת אנדרטאות של עיריית קרקוב הוגשה בקשה להנציח את האדריכלית דיאנה רייטר, שנרצחה על ידי הצורר אמון גאת, באמצעות מתן שם לסימטה שליד רחוב פאוליקובסקי 16. השם יהיה "סמטת דיאנה רייטר" ועל הבניין יוצב לוח זיכרון להנצחתה.

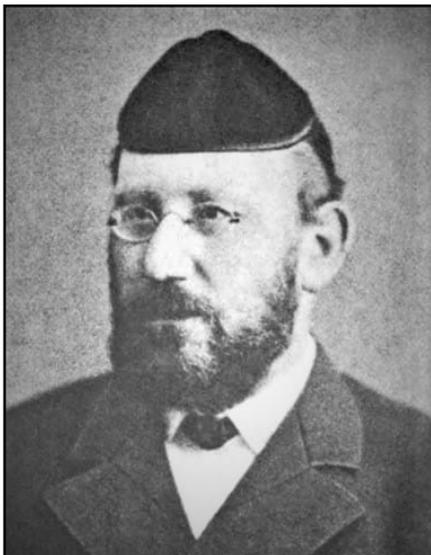
בבקשה לוועדה נכתב כי פעילותה החשובה של האדריכלית דיאנה רייטר ותרומתה להיסטוריה של קרקוב ראויה להנצחה והנצחה זו גם תפנה גם את תשומת הלב לכוחן היצירתי של נשים ויהווה המשך לפעילויות שמעלות את המודעות החברתית לתפקידן של נשים במדע ובתרבות הן בקרקוב והן בפולין.

דיאנה רייטר סיימה את הלימודים בפקולטה לארכיטקטורה של האוניברסיטה הטכנולוגית של לבוב (בשנים 1919-1930 סיימו באותה הפקולטה רק 15 נשים). לאחר שעברה לקרקוב, באפריל 1928, היא החלה לעבוד במשרד הבנייה של המנהלת המחוזית לעבודות ציבוריות וזאת בתקופה שיהודי פולין התקשו למצוא עבודה במגזר הציבורי.

לאחר חיסול משרד הבנייה בשנת 1931, היא שובצה למחלקת הבנייה. הפרויקט הראשון של האדריכלית הצעירה היה שחזור ארמון קשישטפורי, המטה לשעבר של המנהל לעבודות ציבוריות. בשנים 1931-1934 הייתה חברה באיגוד האדריכלים של מחוז קרקוב, ואז החלה לעבוד בסטודיו של קז'ימייז' קולצ'ינסקי, שם הייתה היהודיה היחידה בצוות של 45 אנשים.

בשנת 1932, לאחר שעברה את הבחינה, היא קיבלה רישיון לעסוק בבנייה, המאפשר לה לעבוד באופן עצמאי

הרב ד"ר שמעון דנקוביץ'

1863 לחם במהלך מרד ינואר הפולני ואף נפצע בקרבות.

בשנת 1867 עבר לקרקוב ומילא תפקיד של מטיף בבית הכנסת בטמפל, תפקיד אותו מילא עד שנת 1875. בשנת 1868 מונה לרב בית הכנסת בטמפל על ידי ראש עיריית קרקוב דאז, יוזף דיטל. טקס ההיכרות של דנקוביץ' התקיים ב-18 בינואר 1868 והיה אירוע משמעותי עבור הקהילה היהודית המתקדמת בקרקוב. מאותו זמן הפכה הפולנית לשפה העיקרית בבית הכנסת בטמפל, ודרשותיו של דנקוביץ' היו בנימה פטריוטית לפולין.

הרב שמעון דנקוביץ' לימד לימודי דת בבתי ספר תיכוניים בקרקוב ולימד היסטוריה של עם ישראל. בשנים 1869-1872 ניהל דנקוביץ' את בית הספר היהודי של הקהילה היהודית בקז'ימייז', כיהן כמזכיר

שמעון (סימון) דנקוביץ' היה רב פרוגרסיבי הקשור לבית הכנסת טמפל, פטריוט ותומך גדול בהסכם עם העם הפולני. הוא נולד ב-28 בפברואר 1834 בצ'ניסטוחובה ונפטר בוונה ב-8 במאי 1910.

דנקוביץ' היה בוגר בית ספר לרבנים בוורשה, בוגר המכללה התיאולוגית היהודית בוורוצלב והפקולטה לפילוסופיה והיסטוריה בבית הספר המרכזי של ורשה.

במהלך לימודיו הוסמך לרבנות על ידי הרב דב בר מייזליש, התערה בקרב חברי תנועת ההשכלה היהודית בוורשה והצטרף לתנועה הלאומית הפולנית.

בין השנים 1861-1862 הוא השתתף בהפגנות פטריוטיות וכתוצאה מכך נעצר על ידי השלטונות הרוסיים והוגלה. בשנת

"חברת יידיש השכלת עם", פעל לפתיחת חדרי קריאה לקהל הרחב. עקב בעיות כספיות עזב את קרקוב בשנת 1875 ותפס את תפקיד הרב הלאומי של סופיה, ואחריו סטראצ'וביץ, מורביה ושווייצה.

בתי העלמין היהודיים שעליהם נבנה מחנה הריכוז פלשוב

בית העלמין ברחוב אברהמה 3:

לאחר שבשנת 1800 התמלא בית העלמין הצמוד לבית הכנסת הרמ"א, נפתח בית העלמין "חדש" ברחוב מיודובה 55. בסוף שנות ה-20 של המאה ה-20 התמלא גם בית עלמין זה והיה צורך למצוא מקום קבורה נוסף למתי הקהילה. לצורך כך רכשה הקהילה שטח אדמה בפלשוב, סמוך לבית העלמין של יהודי פודגוז'ה, ומשנת 1932 החלו לקבור בבית עלמין זה. בית העלמין פעל עד 1942.

במהלך 10 שנות תפקודו של בית העלמין בשנים 1932-1942, נקברו בו 2,658 איש, אם כי באותו עשור המשיכו לקבור גם בבית העלמין במיודובה.

מצבות בבית העלמין ברחוב אברהמה וברקע בית הלוויות

שטח בית הקברות, כולל הרזרבה שלו מעבר לחומה, היה 10 הקטר, ונבנה במקום בית לוויות מפואר. בשנים הראשונות לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה הורחב שטח בית העלמין, על מנת לאפשר את קבורתם של מאות היהודים שמתו מידי שנה - באותה תקופה הייתה תמותה של 50-80 איש בחודש בגטו.

על שטח בית העלמין נבנו צריפי מחנה הריכוז פלשוב והמצבות המנותצות שימשו לבניית המחנה. בית הלוויות היו לאורווה, רפת, דיר חזירים ולול עופות. האגף השמאלי יועד בקומת הקרקע לנפחיה ובקומה הראשונה לבית מלאכה לאוכפים ומושכות. החלק המרכזי של הבניין חולק על ידי תקרות ביניים לכמה קומות שנוצלו, בין היתר, לאחסון קש ומספוא.

בקיץ 1944 פוצץ בית הלוויות על מנת לאפשר הנחת פסי רכבת אל תוך המחנה. רק הריסות של המבנה נותרו במקום.

ינינה נסקלסקה, דוקטורנטית באוניברסיטה היגלונית בקרקוב, כותבת את עבודת הדוקטורט על שני בתי העלמין היהודיים בפודגוז'ה. ינינה מבקשת לאתר ולקבל תמונות של מצבות בשני בתי עלמין אלה, תמונות של השטח מסביב להם או תמונות שברקע נראים בתי העלמין.

מי שברשותו תמונות כאלה מתבקש לכתוב למערכת.

עד למלחמת העולם השנייה היו שני בתי עלמין יהודיים בפלשוב. האחד שיועד למתי הקהילה היהודית של פודגוז'ה, שעד למלחמת העולם הראשונה הייתה עיר נפרדת מקרקוב, והשני שימש את יהודי קהילת קרקוב.

בית העלמין ברחוב ירוזולימסקה 25:

העיר פודגוז'ה נוסדה בשנת 1784, על פי צו של הקיסר יוזף השני ובמקום החלה התיישבות יהודית. תחילה נקברו מתי הקהילה בבית העלמין היהודי בקלסנו הסמוכה לויליצ'קה. בשנת 1872 החלו פרנסי הקהילה היהודית בפודגוז'ה במאמצים לקבור את מתי הקהילה בבית הקברות "החדש" ברחוב מיודובה, ובשנת 1877 הסכימו לכך פרנסי הקהילה היהודית בקרקוב. השלטונות האוסטריים סרבו לאפשר העברה של מתי על הגשר שעל נהר הויסלה, והיה צורך בפתרון אחר. בשנת 1887 הוקם, בפאתי פודגוז'ה, בגבול עם וולה דוחצקה, בית עלמין עצמאי לקהילת יהודי פודגוז'ה והקבורה הראשונה שם הייתה בשנת 1888.

בשנת 1902 הוכנה דרך לבית הקברות, דרך שמתחילת המאה העשרים היתה ידועה בשם רחוב ירוזולימסקה. בשנת 1913 הורחב השטח שהוקצה לבית הקברות, שטחו הגיע 200 דונם שגודר ובמקום הוקם גם בית לוויות ומקום מגורים לקברנים.

בית הקברות שנפתח היה 2 הקטר (20 דונם), והוא נסגר בשנת 1941, לאחר פרוץ המלחמה, כשעדיין שליש ממנו לא היה מנוצל.

על שטח בית העלמין נבנה מחנה הריכוז פלשוב, והמצבות שנותצו שימשו לבניית מדרכות וכבישים. בית הלוויות של בית העלמין, הפך כבר בחורף 1942/1943, עוד לפני חיסול גטו קרקוב ולפני שהוקם מחנה פלשוב בשלמותו, לבית המרחץ ומכון להדברת כינים במחנה פלשוב.

על פי מקורות שונים נמצא כי במהלך 53 השנים שבהם פעל בית העלמין, משנת 1888 ועד 1941, נקברו בו 5,776 איש. היום נמצאות במקום כ-600 בסיסי מצבות ומספר זניח של שרידי מצבות.

מצבות בבית העלמין ברחוב ירוזולימסקה

קרקוב שלאחר החורבן. מתוך "תל עולם" של מ. צאנין

ליהדות קרקוב אישים כבירים מיזלס, שמעון שרייבר (התאורטיקן של האורתודוכסיה האוסטרית) וחיים נחמן דמביצר (החשוב שבהיסטוריונים היהודים בקרקוב).

האינטליגנציה היהודית המודרנית שבקרקוב אף היא היתה לה מסורת עמוקה. מסורת זו ראשיתה בחצרו של קזימיר הגדול, בה מילאו בנקאים וסופרים יהודים תפקיד ראשון במעלה. מאות בשנים התפתחה האינטליגנציה היהודית החילונית, וקרקוב שימשה מרכז לרבנות ולתורה, מרכז של חסידים, אנשי הכיפה והגרבים הלבנות, ובו בזמן להתבוללות קרקובאית מיוחדת שהייתה שורשים עמוקים באומנות ובספרות של פולין, במדע הפולני.

משצצו במאה ה-19 הרעיונות הסוציאליסטיים נעשתה קרקוב מרכז מהפכני. בין מחוגי המתבוללים ובין מבית המדרש יצאו יהודים שמלאו לאחר זמן את האגודות, את המפלגות היהודיות ואת הספריות. צמח פה הטיפוס היהודי החדש שבמשך יובל השנים האחרון נתן לתרבות היהודית דחיפה כה חזקה שלא היתה כמוה בתולדות העמים. כאן מופיעים אלפי עסקני ציבור יהודים, ציונים ובונדיסטים, חברי "מזרחי" ו-"אגודת ישראל", "השומר הצעיר" ו"פועלי ציון", תנועה חלוצית ותנועת האיגוד המקצועי, מחנות של מורים, פרופסורים, רופאים, ציירים, משוררים, שחקנים, היסטוריונים, מהנדסים, פילוסופים, עתונאים, וההמונים בקרקוב שבקזימיז' ופודגוז'ה - שישים אלף יהודים ממלאים את בתי המדרש ואת המועדונים, את הרחובות ואת השדרות, את בתי הקפה והתאטרונים, שטריימלך של חסידים, פאות וגרביים לבנות, צילנדרים ופראקים, נוסח אירופה ואלגנטיות של נשי קרקוב היפיפיות. כל זה היווה את החיים היהודיים. כל זה היווה את החלק הנהדר של "יודאיקה" בבית הנכאות ששמו קרקוב.

וכל זה שוב אינו קיים.

קיימת בקרקוב ועדה יהודית להיסטוריה, המלקטת את שברי החיים היהודיים והאבדון היהודי, אך לא יתכן מוסד שיוכל לשבץ במילים את חייה ואובדנה של יהדות קרקוב על כל גווניה. [...]

(המשך בעמוד הבא)

בכל מיני רדיפות וגירושים. במאה הארבע-עשרה הם נאלצים לברוח מרחוב היהודים. במאה החמש-עשרה שוב יורדות עליהם פורענויות. הם נאלצים להפקיר אפילו את בתי הכנסת ואת בתי הקהילה לזרים. פרעות. יהודים בורחים. משתקעים ב-"קז'ימיז'". עומדים במאבק נואש עם האזרחים הגרמנים והפולנים. מצטופפים בתוך חומותיו של גטו צר. אבל בתנאים אלה, בהם היו עמים אחרים כלים ואובדים, מקימים היהודים את בתי הכנסת שלהם, את מוסדות הציבור שלהם, מפתחים את תרבותם.

כנסתי לאולמי הספריה הגאולונית הגדולה וידעתי שזהו העתיק בבנייני היהודים שבקרקוב. ברובע קזימיז' אני רואה בחורבנם של בתי הכנסת היהודים העתיקים ביותר: בית הכנסת העתיק מהמאה ה-14, את בית הכנסת של הרמ"א מהמאה ה-16, את בית הכנסת של ר' יענק'ל מהמאה ה-17, את בית הכנסת "הגבוה" - בניינים מסוגננים, יצירות נדירות שהעשירו את תפארתה של קרקוב.

קהילת קרקוב נתברכה בדמויות הנעלות ביותר שבקרוב רבני פולין. על כסא הרבנות בקרקוב ישבו אדירי רוח: הגאון יעקב פולק, יוצרה של ישיבת קרקוב המפורסמת; ר' משה איסלש - רמ"א, שבין חומות גטו קרקוב הגיע לפסגת הגאונות; מהר"ם; ליפמן הלר; יצחק חריף; ר' יהודה לייב ואחרים שאת מימיהם שותים עד היום יהודי העולם כולו. במאה ה-19 שימשו מנהיגים דתיים

"ממרומי טירת וואוול יצאו הפקודות להחריב את הקהילות היהודיות בפולין, לרצוח נשים וילדים, לענות עד מוות זקנים, להעביר מן העולם את הגזע הבריאת של העם היהודי. כאן נחתמו התוכניות של מחנות העבדים ותאי הגאזים על אדמת פולין בלוז'ץ, טרבלינקה, חלמנו, מאיזדנק, סוביבור. כאן בקרקוב נוצרו המושגים שלאחר שקרמו עור ובשר היו פירושים מוות, יסורים שאין לתארם, עינויים, גיהנום ואבדן.

קרקוב, שכל כולה מוזיאום של פולין, פנתיאון של מלכי פולין, אוסף של סגנונות נפלאים ונדירים באמנות ובתרבות, עיר של מדע, של יופי, היא גם עיר של תורה ולומדי תורה, של רוח יהודית ואמנות יהודית. עריסת הסוציאליזם היהודי והחילונית היהודית. לתוך עולם עשיר זה פרצה המפלצת הגרמנית, ומכאן ניצחה על השמדת ערינו ובתינו, על עקירת גזענו. מכאן החריבו את כל המאור שבחינו וכתבו בימים של דם את הדפים האיומים ביותר בהיסטוריה שלנו.

והנה באתי עכשיו לקרקוב וראיתי: עומדים על תילם הבניינים המסוגננים; הכנסיות, הסמטאות של ימי הביניים לא נשתנו; במבצר וואוול ישנים את שנת האבירים הנצחית שלהם מלכי פולין. מתחת עמודי ה"סוקייניצות" דולקים בערבים הפנסים הכבדים, המשרים כובד ראש. מגדל מאריאצקי מכריז בזמר בנוסח ימי הביניים על השעות. השדרות המוריקות עוטפות את הבתים העתיקים כמעטה של קטיפה, המוזיאון העשיר עומד שלם וללא פגם.

רק חלק אחד של התפארת המוזיאונית הושמדה - היודאיקה היא שהושמדה והוחרבה. החיים היהודיים, התרבות ומפעלי האמנות, בתי הכנסת, הישיבות, הדמויות הפטריארכליות, העיתונות היהודית והתיאטרון היהודי, וכל מה שחותם יהודי טבוע עליו - הכל עלה בלהבות. העתיקה בקהילות היהודיות שבפולין מתפלת בעפר ובאפר. [...]

שמונה מאות שנים חיו ויצרו היהודים בקרוב. שמונה מאד שנים יצרו באוירה של שנאה, במקום שכל לבנה שהניחו עלתה להם בזיעה ובדם. בתחומי קרקוב הם עומדים

קרקוב שלאחר החורבן. מתוך "תל עולם" של מ. צאנין (סוף)

כל בתי הכנסת שבקרקוב נהפכו למחסנים. הגרמנים מחריבים את הסדורים הפנימיים, קורעים את התקרה, שוברים את ארונות הקודש. הנס פראנק, ראש השודדים, לוקח את כל הפמוטים העתיקים ואת הנברשות מבתי הכנסת ומקשט בהן את מקום מושבו בטירת הוואוול.

עכשיו מגיע תור בתי הקברות. עיריית קרקוב משמידה ומיישרת עם הקרקע את בית הקברות הקטן במקום שממול לבית הכנסת של הרמ"א. בית עלמין זה קשור באגדה על החתן והכלה שמתו תחת חופתם. במגרש בית העלמין ראיתי עכשיו ילדים פולניים משחקים. בית העלמין מאחורי בית הכנסת של הרמ"א, שם נמצאו קברותיהם של גאוני קרקוב המהוללים, למדניה ואציליה, במקום שנטמנו אבות אבותיה של קהילת קרקוב - נפתח להמון הפולני שניתץ את המצבות, נתש את הקברים, חילל את הפנתיאון הלאומי שלנו.

את בית העלמין שברחוב מיודובה החריב ההמון. הם חפרו ונברו בקברים ועקרו את שני הזהב מפיות המתים. שדדו כמעט את כל המצבות היקרות והאומנותיות, ולא עוד, אלא שהנהלת הרכבות גזלה כורת שדה מבית הקברות, הרסה את הקברים והקימה במקום צריפים. כמעט כל חורטי המצבות הפולניים בקרקוב יש להם חלק בחילולם ובשדירתם של בתי הקברות היהודיים.

במקום בו השתרע מחנה פלשוב הטראגי היו פעם שני בתי קברות של יהודים. כיום אין זכר לשניהם. כשם שאינך מכיר שפעם היה כאן מחנה ריכוז. רק הכביש המוביל דרך השדה הגדול זרוע תרמילי כדורים, מה שמוכיח על המספר העצום של הרוגים יהודים שנפלו בידי הגרמנים. הבניין החרב, בית הטהרה, שנשארו ממנו אגף אחד והכיפה, עומד כאבן מצבה ענקית על פני השדה רחב הידיים, שהיה זה מקורב גיהנום. ככל שהעין מגעת מתבלטים על פני השדה היסודות של צריפי המחנה. עכשיו אין אלה אלא גבעות וגאיות, לבנים ושברי מצבות.

אך הטרגדיה לא נסתיימה בכך. הטרגדיה מעמיקה והולכת גם בחורבות שנתרו. כשבאתי עכשיו לקרקוב והתחלתי לתהות על החיים

היהודיים כאן עכשיו, נתגלו לי אסונות השוברים את הלב היהודי, הנוטלים ממך כל תקווה. ברחוב שפיטלנה עמד לפני המלחמה בית כנסת יהודי. בזמן הכיבוש מסרו הגרמנים את בית הכנסת הזה לבנדיטים האוקראינים ולחדלי-האישים של כנופיות וולאסוב, שהפכו את בית הכנסת לכנסיה. עכשיו, כשבאתי לקרקוב, ביקרתי שם וראיתי שהכנסיה מוסיפה להתקיים. בית הכנסת המפורסם של אייזיק, שנבנה במאה ה-17 בסגנון רנסנס נפלא, משמש כנסיה קתולית. מעל לגזוזטרה הנהדרת נתלה צלב. סביב בית הכנסת הזה נטוש מאבק בין שתי שיטות קתוליות - בין הקתולים הרומיים והקתולים הלאומיים. צד אחד כבר הפסיד: בית הכנסת. בית הכנסת של אייזיק. בבית הקברות של הרמ"א הרסו הקתולים את קברו של הנדבן הגדול ר' יענקל ואת בית הכנסת שלו הפכו לכנסייה קתולית.

פינת רחובות שרוקה ויוזפה. 1950

בית הכנסת הישן בקז'ימיז', אולי העתיק שבבתי הכנסת שבפולין, נבנה בסגנון רומי טהור. לפי מקורות היסטוריים בנו את בית הכנסת הזה יהודים צ'יכים, שבשנת 1389, אחרי הפוגרום בפראג, באו לקרקוב. לאחר הדליקה הגדולה בשנת 1556 שוקם החלק העליון של בית הכנסת בסגנון גוטי. שתי שורות העמודים של בית הכנסת היו מלאכת מחשבת של האמנות האדריכלית. הגרמנים עקרו את העמודים והפכו את בית הכנסת למחסן. אך מששחררה פולין הפך

האספסוף הפולני שתפס את הדירות בעיר היהודים קז'ימיז' את בית הכנסת לבית בושת ואחר כך לבית שימוש. כיום אין בית הכנסת הזה אלא חורבה גמורה. לרגלי בית הכנסת עומד צלב גדול. במקום זה ירו הגרמנים בכמה עשרות פולנים, וביום בו מזכירים הנוצרים את נשמות מתייהם מדליקים כאן נרות, ובית הכנסת החרב עומד בצל הצלב. גם בית הכנסת הקרוי בריגל-שול, בו יצר הוגה הדעות הגדול נתן שפירא, נהרס על ידי ההמון עד היסוד.

ליהודים הוחזרו רק שני בתי כנסת: בית הכנסת של הרמ"א והסינגוגה ברחוב מיודובה. איגוד הקהילות שיפץ את בתי הכנסת האלה באופן מתקבל על הדעת, אבל רק סביב בית הכנסת שברחוב מיודובה מתרכזים החיים היהודיים. לבית הכנסת של הרמ"א אין איש בא כמעט.

ששת אלפים יהודים גרים עכשיו בקרקוב. ששים אחוז מתושבי קרקוב היהודיים כיום אינם ילידי קרקוב. כולם הם שארית הפליטה מניצולי היערות והבנוקרים וחוזרים מרוסיה. היהודים החרדים מתרכזים ברחוב מיודובה, ברחוב דיטלה וברחוב סטרדום. הם המתפללים ובאי בית הכנסת. בית הכנסת של הרמ"א נמצא עכשיו בסביבה נוצרית טהורה.

ששת אלפים יהודים. בסך הכל עשרה אחוז ממספר היהודים שחיו בקרקוב לפני המבול, ורק אלפיים מהם הם בני קרקוב ממש. לפיכך אל תחפשו כאן כלום ממסורתה של יהדות קרקוב. סימן לא נשאר ממסורת זו. נשאר רק הזיכרון. קרקוב שלפני המלחמה אינה קיימת אלא בזכרונם של הנשארים בחיים [...].

קרקוב היהודית חרבה חורבן גמור. על רקע התפארת הפולנית שנשתמרה מתבלט החורבן היהודית בבהירות אכזרית כזאת, בכאב עז כזה, שיש לך רצון להשתטח על קברו של הרמ"א ולשפוך עליו את שארית דמעתיך."

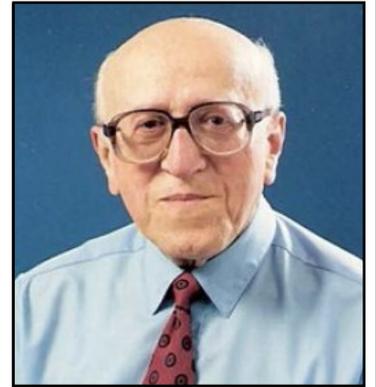
מתוך: "תל עולם: מסע על פני מאה קהילות נחרבות" של מ. צאנין שנכתב בעקבות סיורו לאחר המלחמה ב-1945-1946 בעריה ועירוותיה של פולין

ד"ר משה לנדא (1917-2009)

בשנת 1933, בקרקוב, בהיותו בן 16 שנים כתב משה את השיר שכותרתו "ציון":

- א. ציון, ציון, מה רחוק את, אותך בלבד לפי חמד, לעלות אליך - זאת משאת נפשי, לגור בתוכך בן דרור וקפשי.
- ב. בשבתי פאן פכר מאסתי, ובפריחת ציון מאד ששתי, ושאלתי מי הוא בדבר אשם, אם אידאלי עוד לא התגשם.
- ג. אך מיד תשובה מצאתי, שרק אני בזה פשעתי, לא רק אני - אלא כל העם, הזקנים והנער גם.
- ד. בינינו לא היה שלום, לא התאחדנו עד הלום, אלא פריב ושנאת חנם, נכנענו לגויים ולדינם.
- ה. ובכן לפעל אחי היקרים, נמאס נא בחיינו המרים, לגאולת העם נצא פאחד, ומעמנו לא יחסר אף-אחד.
- ז. חתום: קרקוב, כה' אדר, תרצ"ג, מה"ל - משה הלוי לנדא

משה לנדאו נולד בקרקוב ב-6 בפברואר 1917 להוריו יהודה לייב, שהיה סוכן ביטוח, ורבקה (רגינה) לבית גרינברג, אח בכור ללאה. המשפחה גרה ברחוב דיטלה 49, הבית היה דתי ציוני, האב נהג לקרוא בתורה בבית הכנסת. בביתו דיבר משה בעברית עם אביו ובפולנית עם אמו.

בשבע שנות הלימודים הראשונות למד משה ב"חדר עברי" ולאחר מכן עבר ללמוד בגימנסיה העברית, שם סיים בהצטיינות את לימודיו ועמד בבחינות הבגרות, שכללו גם בחינות בעברית.

במקביל ללימודיו משה היה פעיל בתנועת הנוער "עקיבא", שימש מדריך בקן בקרקוב, ולאחר סיום לימודיו בתיכון הקדיש שנה לעבודה בתנועה בישובים שונים בגליציה.

כתלמיד מצטיין של הגימנסיה העברית זכה משה במלגת לימודים באוניברסיטה העברית בירושלים, ובספטמבר 1936 עלה לארץ-ישראל ולמד היסטוריה באוניברסיטה העברית. בשנת 1941 סיים תואר שני ולימים, בשנת 1973, קיבל תואר דוקטור מהאוניברסיטה העברית, על עבודתו בנושא: "היהודים כמיעוט לאומי בשנותיה הראשונות של פולין העצמאית (1918-1926)". לימים העבודה עובדה לספר "מיעוט לאומי לוחם" שראה אור בשנת 1986.

בשנת 1942 החל את פעילותו כמורה ומחנך בבית הספר הריאלי בקרית מוצקין, אחר כך ניהל את בית הספר התיכון בחדרה ובשנת 1946 נישא והקים כאן את משפחתו.

בשנת 1952 הקים את בית הספר תיכון עירוני ה' בתל אביב, תיכון אותו ניהל במשך 33 שנים. במשך השנים שבהם ניהל את בית הספר הוא חינך דורות של תלמידים להומניזם יהודי, דמוקרטיה וליברליזם. הוא הקנה לתלמידיו את ערכי מסורת וחתימה למצוינות מחד וסיוע לחלש ולשונה מאידך, וכן ערכיות, חברות, נאמנות ומסירות לתלמידים ולמורים, הסברת פנים בחיוד, בהומור, ברגישות ובסלחנות. דוגמה אישית של מורה הרואה בתפקידו ייעוד, שצייד את תלמידיו בכלים לבניית חיים מלאי משמעות ועניין. לנדא היה ראש ועד מנהלי התיכונים בתל אביב ופעל רבות לביסוס החינוך בעיר.

לנדא פעל להנצחת עיר הולדתו קרקוב, שמרבית יהודה, ובהם הוריו ואחותו נרצחו בשואה, ובין השאר בהקמת קרן מלגות לתלמידים על שם נספים בשואה ובני משפחותיהם.

נפטר בתל אביב ב-4.1.2009.

